

MUNI
ARTS

Hláskové změny I (do r. ~1400)

Martin Březina

brezina.martin@phil.muni.cz

Ústav českého jazyka FF MU

PLIN007 Od stč. k nč. (jaro 2024)

11. 3. 2024

text: kramářské písně

Digitální knihovna kramářskýc x +

Not Secure spalicek.net/apps/index.php

Vyhledávání 999+ Přihlásit

999+ Hledat

Nábožná píseň o Bolestné Matce boží pod křížem stojící

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.; Praha; Česko
XXIII ww 1-52/47 - Samostatný tisk
duchovní písně; kramářské tisky; Ježíš Kristus (ukřižovaný); Panna Marie; láska mateřská;

★

Dvě písně vánoční

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.; Praha; Česko
XXIV C 1-32/19 - Samostatný tisk s přitiskem
duchovní písně; kramářské tisky; Ježíš Kristus (narození); Panna Marie;

★

Dvě Pjsně vánočnj. Tisk St. Pospjssila w Chrudjmi. 1859.

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.; Praha; Česko
XXIV C 1-32/19 - Přitisk
duchovní písně; kramářské tisky; Ježíš Kristus (narození); Panna Marie;

★

Jiná píseň

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.; Praha; Česko
XXIV C 1-32/19 - Přitisk

★

Nábožné modlitby k Panně Marii

★

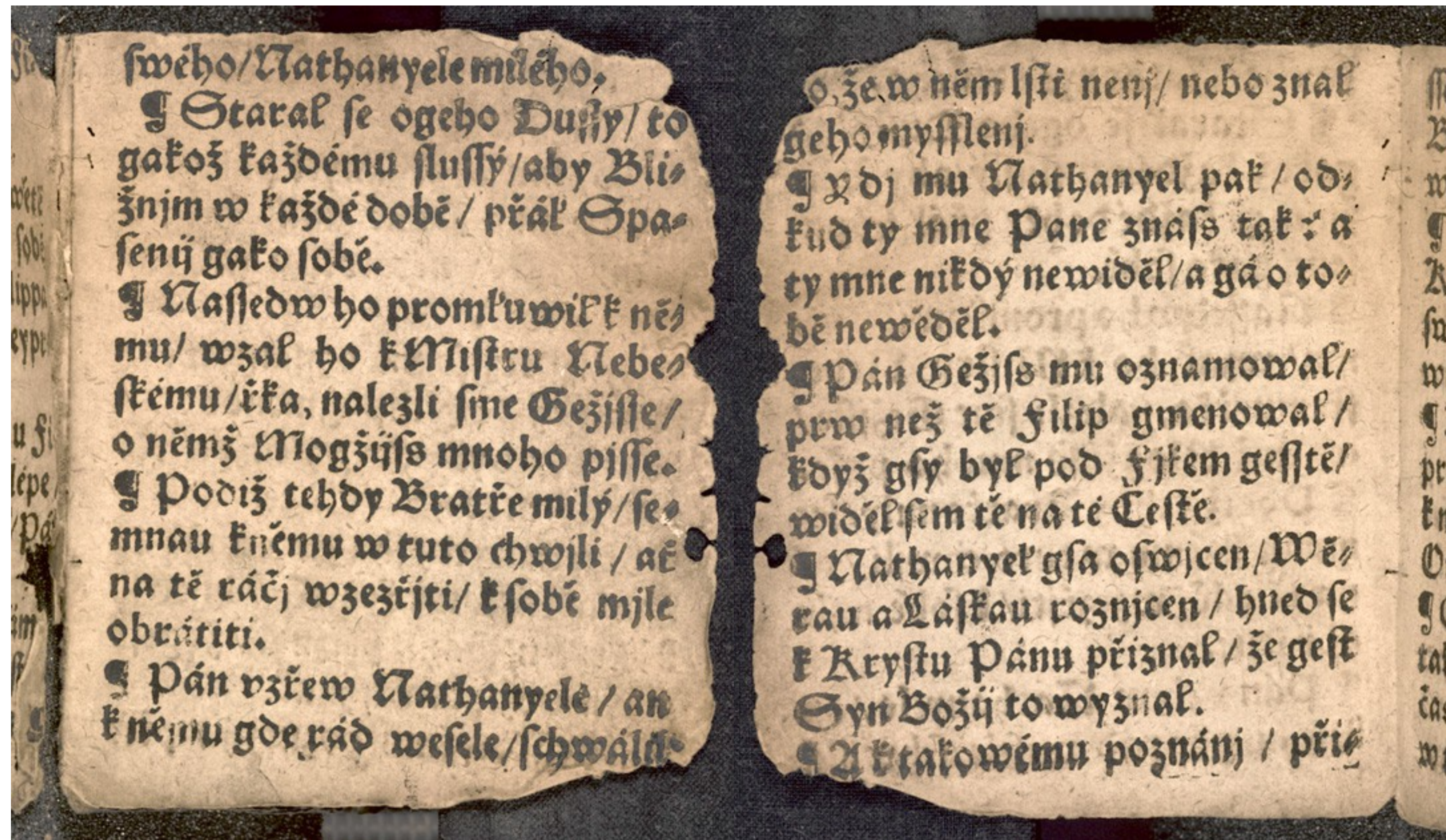
kramářské písně

Olomouc, 1641

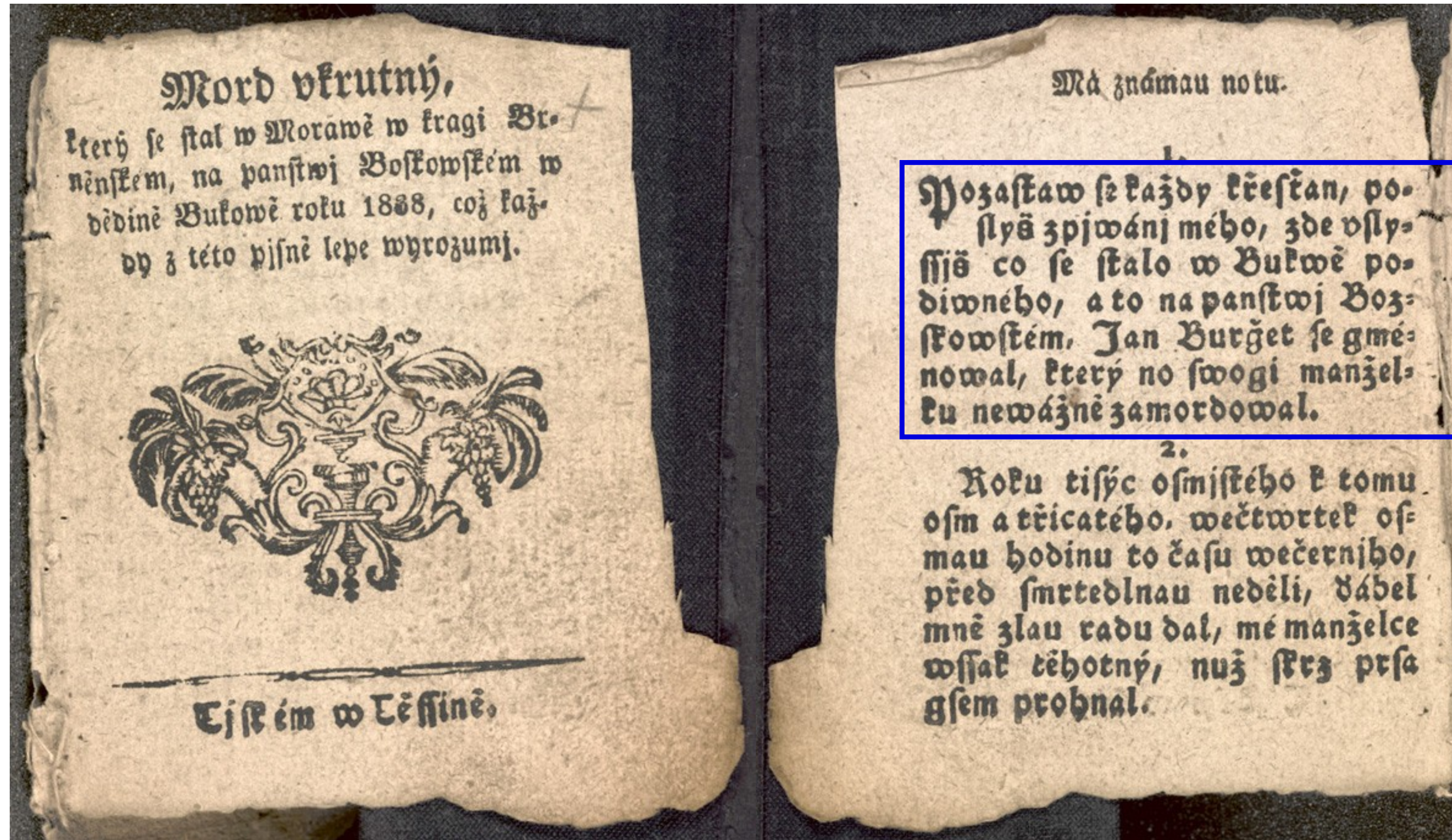
kramářské písně

Olomouc, 1641

kramářské písně

Těšín, 19. st.

Příkladná píseň

o

Dvou zamilovaných,

kteří se zastřelili dne 2. prosince roku 1864 w guberniálním městě Brně.

Na příklad mládeži vydána.

Tisk a sklad M. F. Venka w Znojmě.

1. Žádný newj co ge láska ten který gi nezkušj, mnohý strze nj ze swěta také odegjt musj; gať se stalo w městě Brně a to giž zimnjm čase, 1864 roce prw-ujm datum prosince.

2. Tam bydlel gedem wysloužilý a mysliwec učeny, w Dukowarech wychowaný, a z wogny propustěny, ten se hrubě zamilowal do sstubmadl welice, byla těla překrájného, zgewila mu swe srdce.

3. Strze gegj sljčnost krásu, on gj wěrně milowal, hory, dolh, lesy skaly na oko přislibowal; ona zahradnjla dcera z Bissné gsouc wychowaná, od tohoto podwodnjka gest ohawně oklamauá.

4. Měl giž dáwno z ginou děti, to gj ale nezgetwil, gen aby tu krásno pannu e čest gegj pripravil. Dna se to dozvědělá od swogjch milých panů, tu sobě hořekowala na swou čest welkou hanku.

5. Prawila Kriste Ježíssi, co si nynj počit mám, před Bohem a celým swětem o čest swogj přigjt mám o mág ze wšsfeh zuegmilegšsji co si semnou uděláť, žes opustil swoge děti a mne e čest oklamal.

6. Nestareg se má Kačenko, gá to wšsecko wywedu gá swogj prwnj milenku z pjtkami zamordugu, tebe

Píseň

o hrozné vraždě a sebevraždě
== v Dolních Kounicích. ==

u Brna.

Sepsáním a nákladem Arnošta Chládky z Heřm. Městce.
Tiskem V. Augusty v Litomyšli.

1.

Pozastavte se málo, rozmilí vlastenci, novou píseň zazpívám, vraždu v Dolních Kounicích, co spáchal ubohý otec, z nedostatku ubožák, zabil syna, dvě děvčátka, a sám též šel ze světa.

2.

Z počátku žili v svornosti, s drahou svojí manželkou, on řemeslo měl co zedník, slušně se mu dost vedlo, ale Bůh seslal křížek, na ubohého otce, nedopatřením mistrovým, spadl při stavbě s výše.

3.

Na to nebyl k práci schopen, měl doma čtyři děti, žena se přičiňovala, by hlad doma neměli, a pak když se pouzdravil, dostal práci v továrně, doma v Kounicích u Brna, zas se živil poctivě.

4.

Skrz úraz dostal podporu, z nemocenské pokladny, na to mu žena zemřela, zůstal s čtyřmi sirotky, to co dostával podpory, to mu nepostačilo, živit tolik malých dětí, když výdělků nebylo.

pračeština

pračeština

fonologický systém – vokály

	přední	zadní
vysoké	i y	'u u
středové	'e e jať	'o o
nízké	'ä ä	'a a

pračestina

fonologický systém – konsonanty

místo artikulace	→	bilabiály		alveoláry		P	V
způsob artikulace	znělé	palatalizované					
↓	↓	-	+	-	+		
okluzivy/explozivy	-	p	p'	t	t'		k
	+	b	b'	d	d'		g
	+	m	m'	n	n'	ň	
semiokluzivy/ afrikáty	-				c'	č	
	+				dz'	dž	
konstriktivy/ frikativy	-			s	s'	š	ch
	+	w	w'	z	z'	ž	
vibranty	+			r	r'		
aproximanty	+					j	
laterály	+			l	l'		

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

hláskové změny

1000–1400

11. st.	dz' > z'
12. st.	pračeské depalatalizace
12.–13. st.	přehláska 'a > 'ä > 'ě
12.–13. st.	g > h
13. st.	asibilace a vznik /ř/
13. st.	změna l'ě > le
2. pol. 14. st.	přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
stč.	pobočné slabiky a vývoj /r l/
stč.	změny hlásek v proudu řeči
13.–14. st.	hlavní historická depalatalizace

dz' > z'

11. st.

*bog'i   *bodz'i > boz'i

*medja   *medz'a > mez'a > mez'ě → mez vs. slk. medza

*gordja   *grádz'a > gráz'a > hráza → hráz vs. slk. hrádza

$dz' > z'$

11. st.

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace**
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

pražské depalatalizace

12. st.

- $C_1' \rightarrow C_2$

pračeské depalatalizace

12. st.

- $\epsilon_1' - \epsilon_2 > C_1 - C_2$

pražské depalatalizace

12. st.

- **dvě skupiny kontextů:**
  - a. mezi konsonanty je vokál /ä e/ — C'äC, C'eC
  - b. mezi konsonanty není žádný vokál — C'C

pražské depalatalizace

12. st. (srov. stč. přehlásku 'a > 'ä > 'ě)

- **dvě skupiny kontextů:**

a1 C'äC > CäC: *p'äť > päť > pátý vs. p'ät' > p'ět' > pjet

a2 C'eC > CeC: *d'es'ätý > desätý > desátý vs. *d'es'ät' > deset'

b1 C'C > CC: *pam'ät'ný > pamätný > památný vs. pamět'

b2 C'C' > CC': *r'c'i > rc'i vs. r'ku > řku

- /k/ depalatalizaci nezpůsobuje: rci vs. řku, m'äkký > měkký m. makký

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě**
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

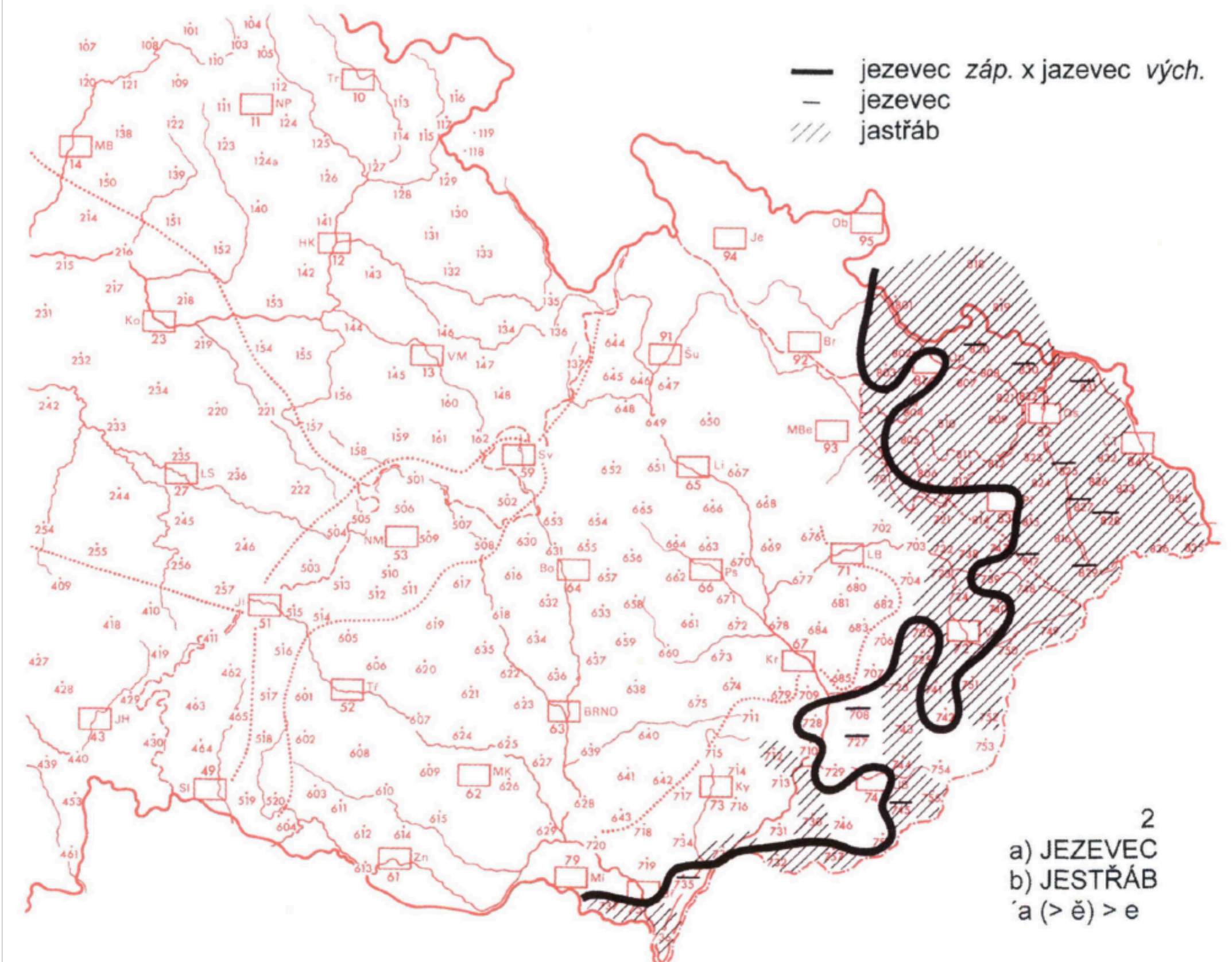
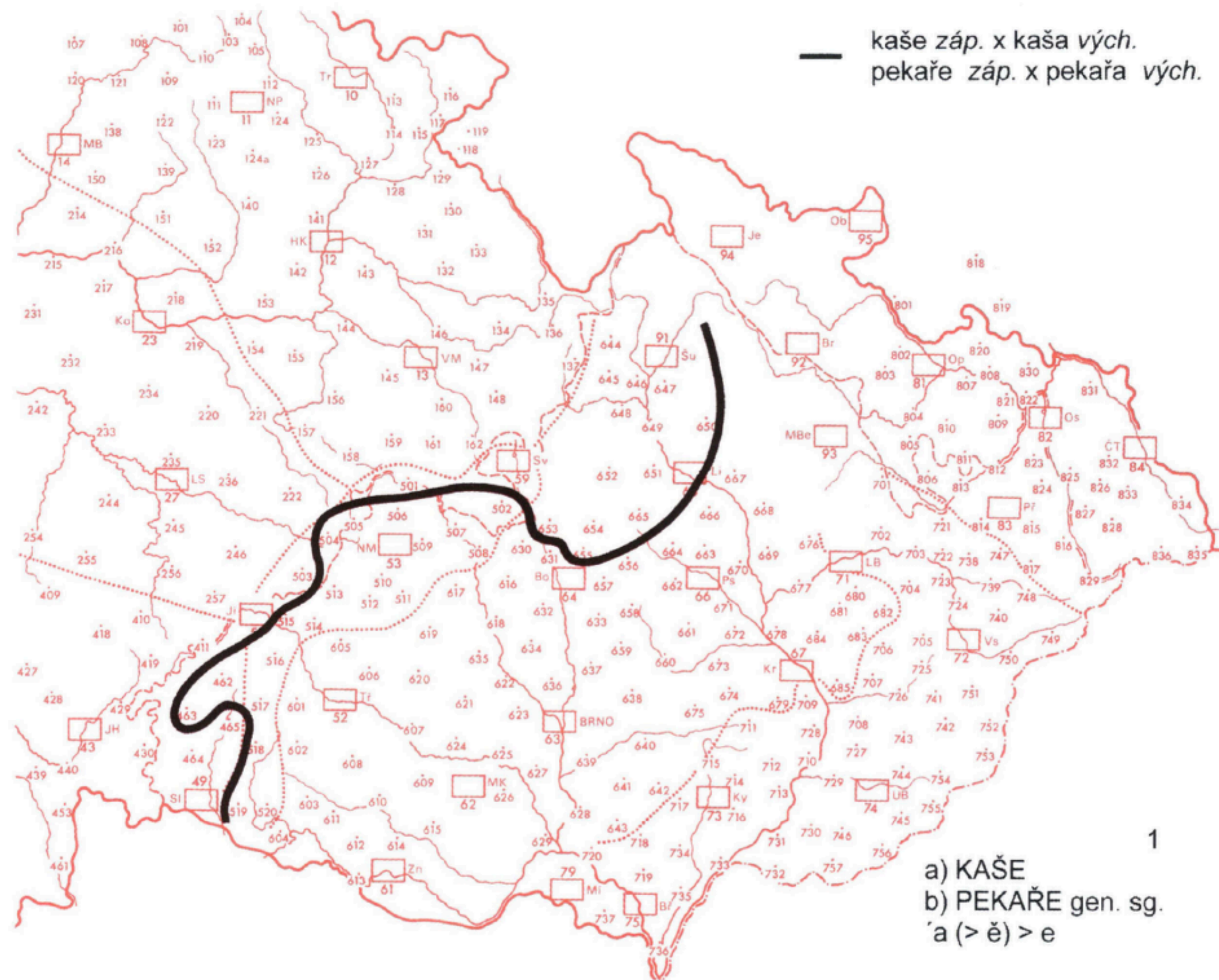
přehláska 'a > 'ä > 'ě

12./13. st.

- pl'úc'a > pl'úc'ä > pl'úc'ě
- p'ęt'ь > p'ät' > p'ět'
- naša kaša > našä kašä > našě kašě
- jazewec > jezewec
- p'ęt'ь > p'ät' > p'ět' — p'ętyjь > p'ätý > pátý
- Jan — Jane/Jene, Jeník
- svatý — svjetit

přehláska 'a > 'ä > 'ě

12./13. st.

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h**
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

g (> γ) > h

12.-13. st.

- *bóga > boγa > boha
- *glava > γlava > hlava
- *tegdý > teγdy > tehdy
- *mozgu > ~~mōzhu~~

g (> γ) > h

12.-13. st.

- /k/ ~ /c' č/
    - *wlk – *wlc'i – *wlčí
  - /ch/ ~ /š/
    - *mucha – *muší
- ×
- /g/ ~ /z' ž/
    - *bóg – *boz'i – *boží

místo artikulace →		bilabiály		alveoláry		P	V
způsob artikulace ↓	znělé	palatalizované					
		-	+	-	+		
okluzivy/explozivy	-	p	p'	t	t'		k
	+	b	b'	d	d'		g
	+	m	m'	n	n'	ň	
semiokluzivy/ afrikáty	-				c'	č	
	+						
konstriktivy/ frikativy	-			s	s'	š	ch
	+	w	w'	z	z'	ž	
vibranty	+			r	r'		
aproximanty	+					j	
laterály	+			l	l'		

g (> ɣ) > h

12.-13. st.

- /ɣ h/ ~ /z' ž/
  - *bóɣ – *boz'i – *boží

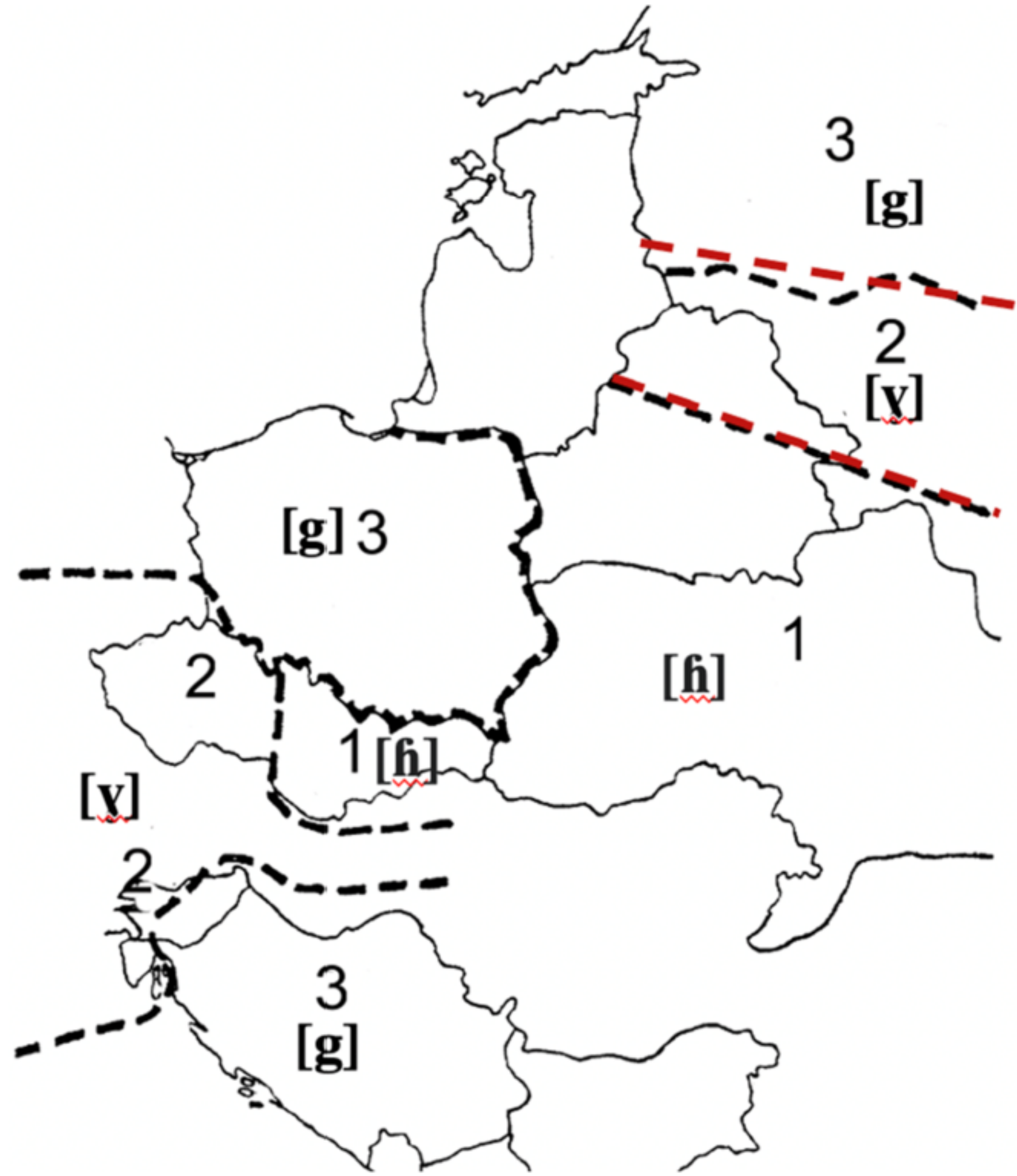
místo artikulace →		bilabiály		alveoláry		P	V
způsob artikulace ↓	znělé	palatalizované					
		-	+	-	+		
okluzivy/explozivy	-	p	p'	t	t'		k
	+	b	b'	d	d'		g
	+	m	m'	n	n'	ň	
semiokluzivy/ afrikáty	-				c'	č	
	+						
konstriktivy/ frikativy	-			s	s'	š	ch
	+	w	w'	z	z'	ž	ɣ
vibranty	+			r	r'		
aproximanty	+					j	
laterály	+			l	l'		

g (> ɣ) > h

12.-13. st.

- /ɣ h/ ~ /z' ž/
  - *bóɣ – *boz'i – *boží

místo artikulace →		bilabiály		alveoláry		P	V,L
způsob artikulace ↓	znělé	palatalizované					
		-	+	-	+		
okluzivy/explozivy	-	p	p'	t	t'		k
	+	b	b'	d	d'		g
	+	m	m'	n	n'	ň	
semiokluzivy/ afrikáty	-				c'	č	
	+						
konstriktivy/ frikativy	-			s	s'	š	ch
	+	w	w'	z	z'	ž	ɣ > h
vibranty	+			r	r'		
aproximanty	+					j	
laterály	+			l	l'		

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/**
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

asibilace a vznik /ř/

13. st.

1. $r' > rs' > ř$:

- a. $r'ku > řku$, $r'ěka > řěka$
- b. $trst'ina > třt'ina$, $krst'itel > křt'itel$

2. $/t' d' /$ před $/i ě / > /ts' dz' /$

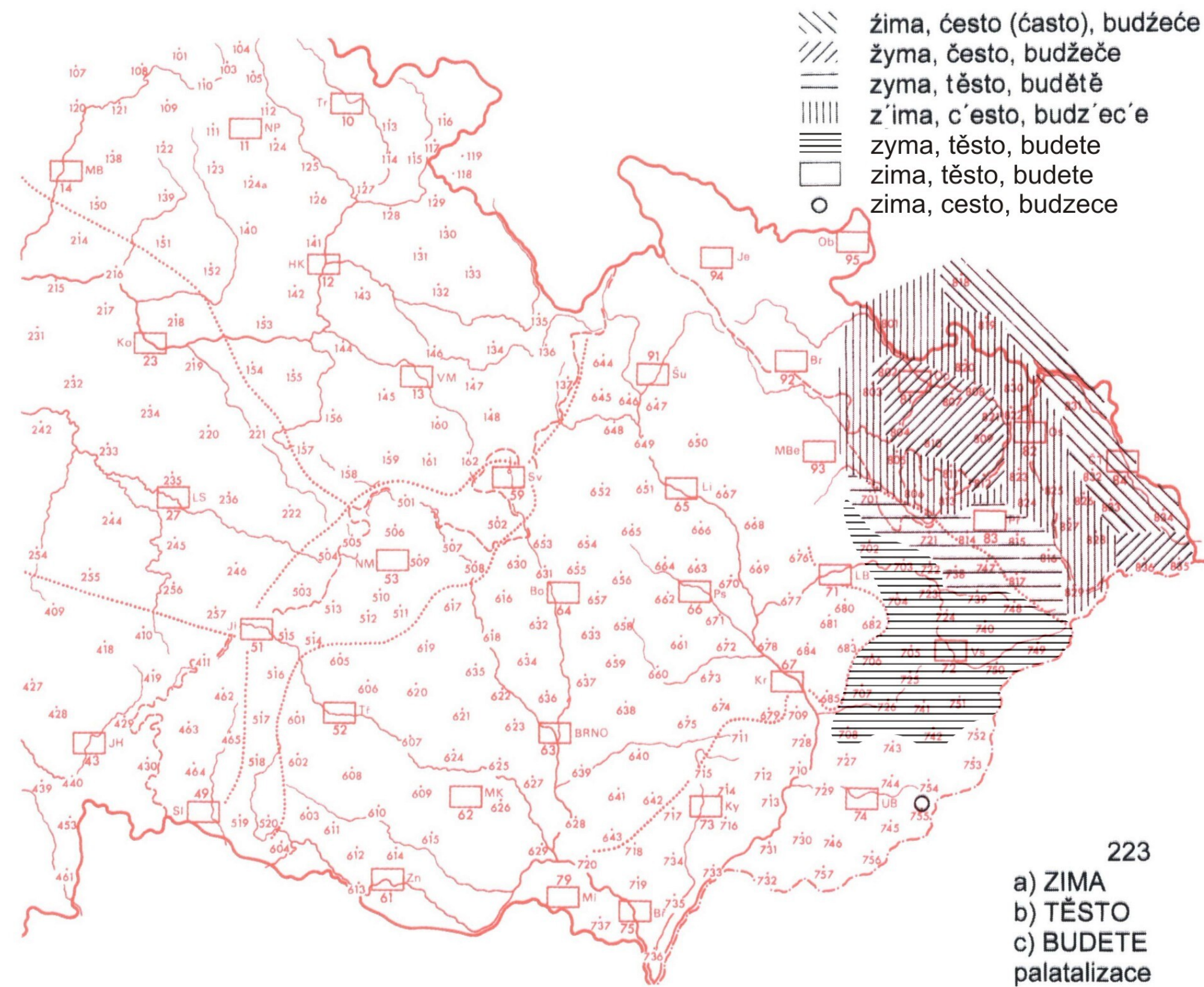
- a. $t'icho > ts'icho$ [$c'icho$]
- b. $d'ět'ě > dz'ěts'ě$

- $c'ihla > t'ihla$ — srov. slk. *tehla*; $c'iesář > t'iesář$ (hyperkorektnost)
- Franciskus → Franc'íšek > Frant'íšek

asibilace a vznik /ř/

13. st.

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le**
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

stará čeština

l'ě > le (13. st.)

- l'ěs > les
- l'ěto > léto

před l' ——— †

po l' — | — †

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě**
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě

2. pol. 14. st.

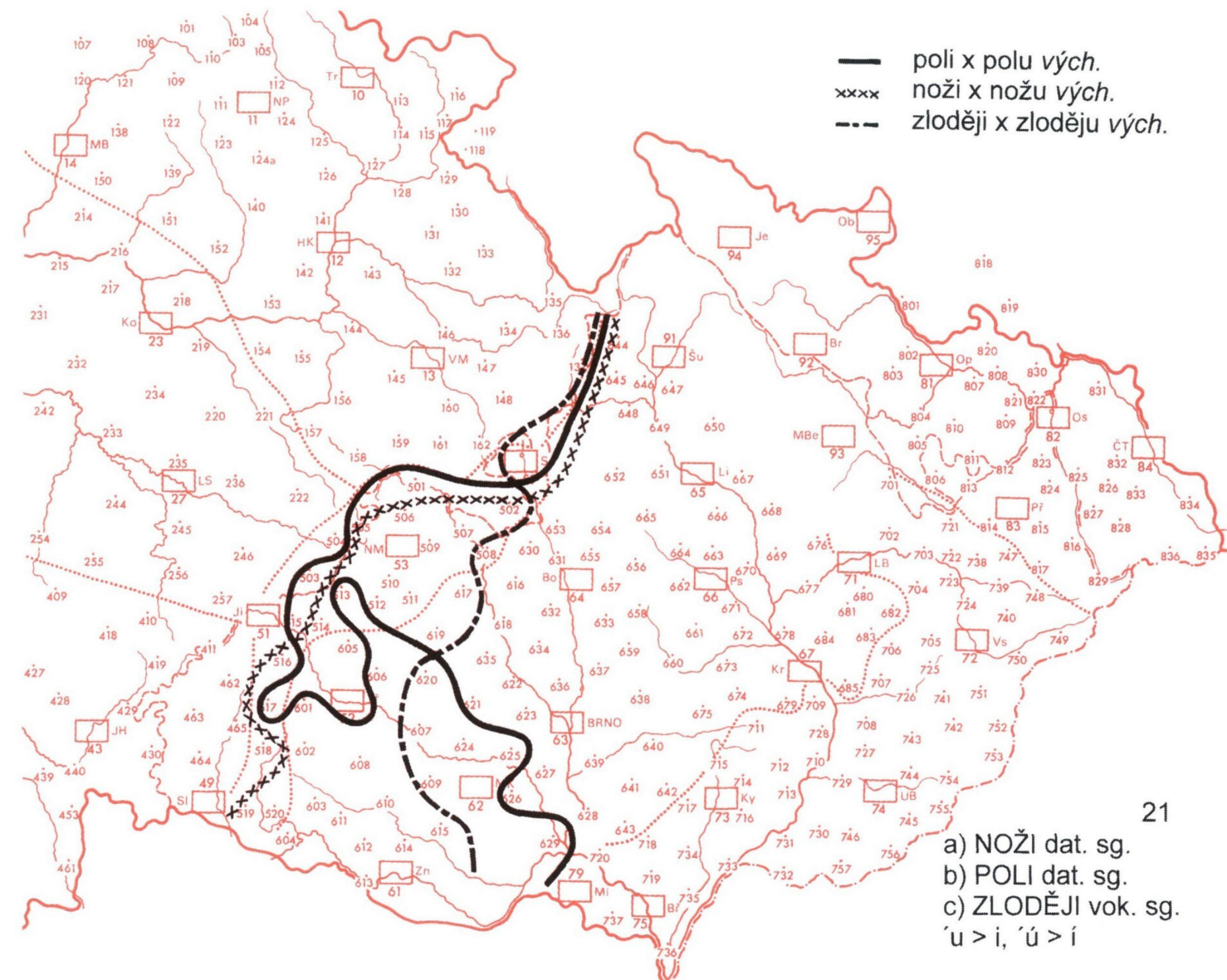
- pl'úc'ě > pl'íc'ě
- koňóm > koňěm >> nč. koňím

×

- mužovi > mužěvi

přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě

2. pol. 14. st.

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč.** **pobočné slabiky a vývoj /r l/**
- stč. změny hlásek v proudu řeči
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

vývoj likvid /r l/

od 12. st.

1. **ie. slabikotvorné /r̥ l̥/** (vlk, hrdý...)
2. **ostatní /r l/ v souhláskovém okolí** (krví, jablko, bratr, vedl, lhát...)

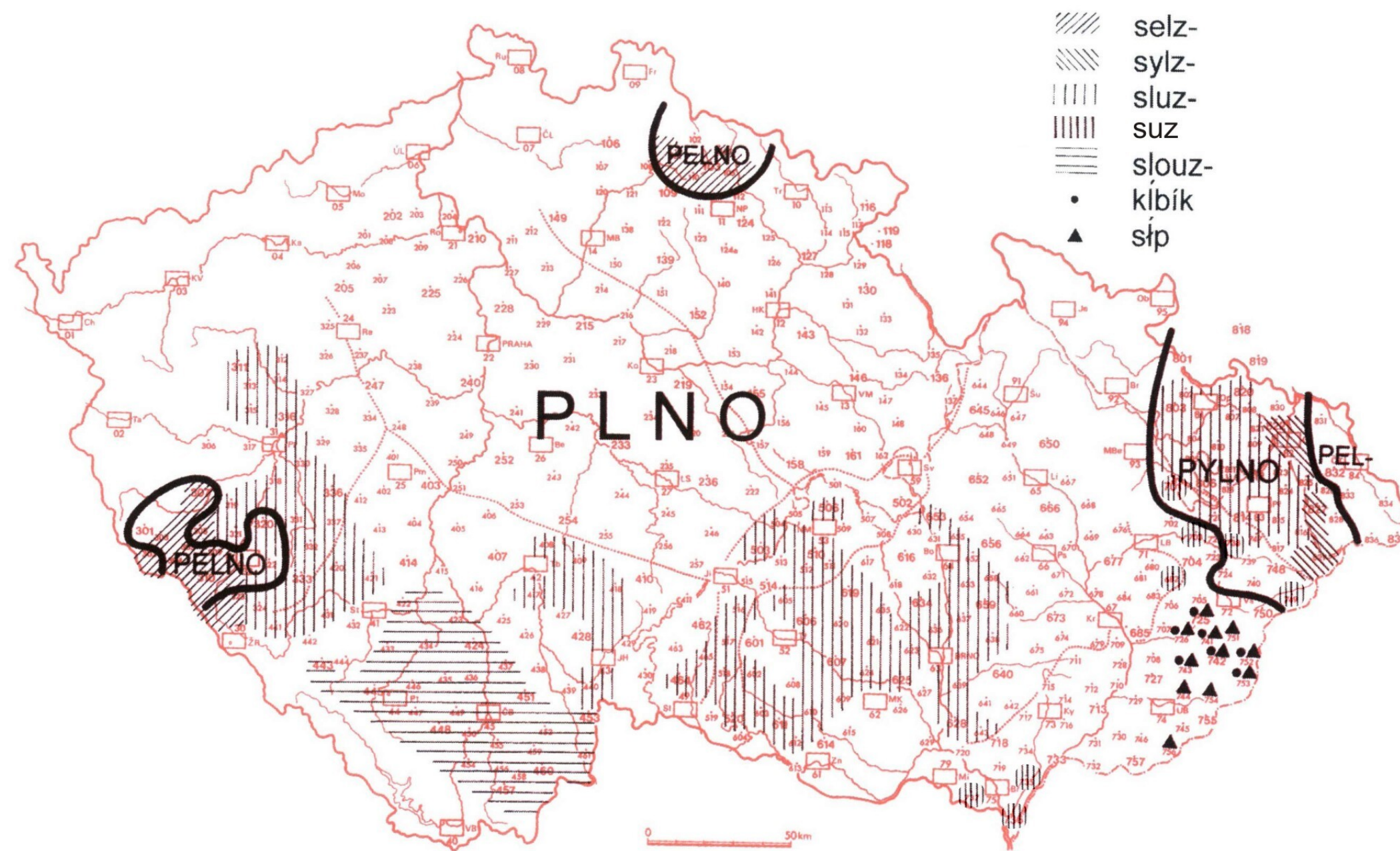
vývoj likvid /r l/

vývoj původně slabikotvorných likvid

- ie. *s_rp- > bsl. sirpas > psl. s_rpъ > stč. s⁽ⁱ⁾_rp > s_rp
  1. v_lk, k_rk, k_rmit, h_rdý, m_lčet...
  2. /čr žr/ > /čer žer/
    - č_rt > čert
    - ž_rnow > žernow
  3. /ł ǫ/ > /łu łú/
    - d_lhý (d_úhý) > d_lúhý > dlouhý

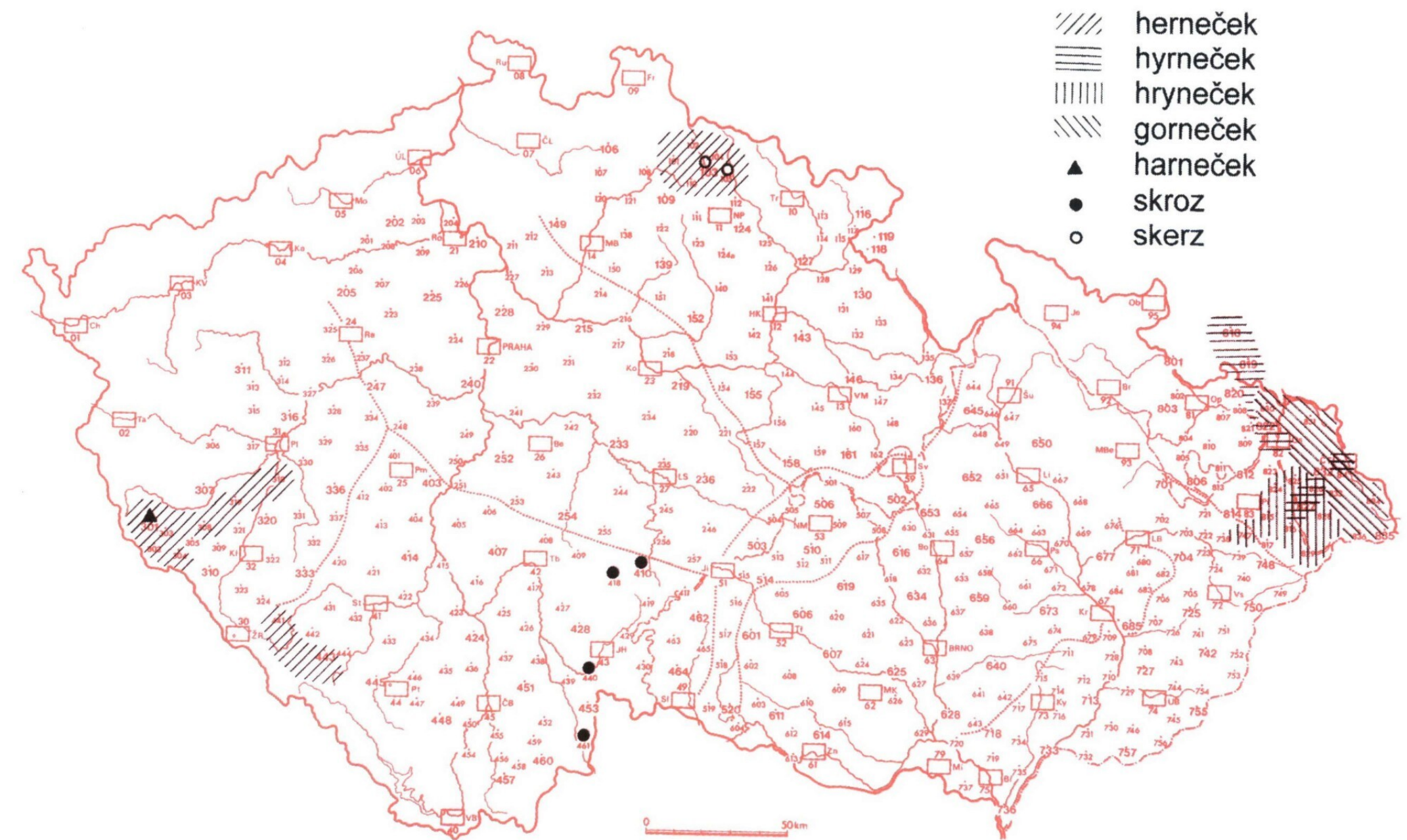
vývoj likvid /r l/

vývoj původně slabikotvorných likvid

97

- a) PLNO
- b) SLZY nom. pl.
- c) KLbÍK
- d) SLP
- l sonans

98

- a) HRNEČEK
- b) SKRZ
- r sonans

vývoj likvid /r l/

ostatní likvidy v souhláskovém okolí

- ja.**bl**ъ.k_{03σ} > ja.**bl**k_{02σ}

1. zachování tzv. pobočné slabiky (pouze na začátku slova)

- **r**ty, lhát
- **m**dlý, jsem

2. změna ve slabičnou sonoru

- k**r**we > k**ṛ**we k**ṛ**.we
- nes**l** > nes**ḷ** ne.s**ḷ**
- os**m** > os**ṃ** o.s**ṃ**

3. zánik sonory

- jab**l**ko > jab**∅**ko
- nes**l** > nes**∅**
- j**l**sem > **∅**sem

4. zánik jiného konsonantu

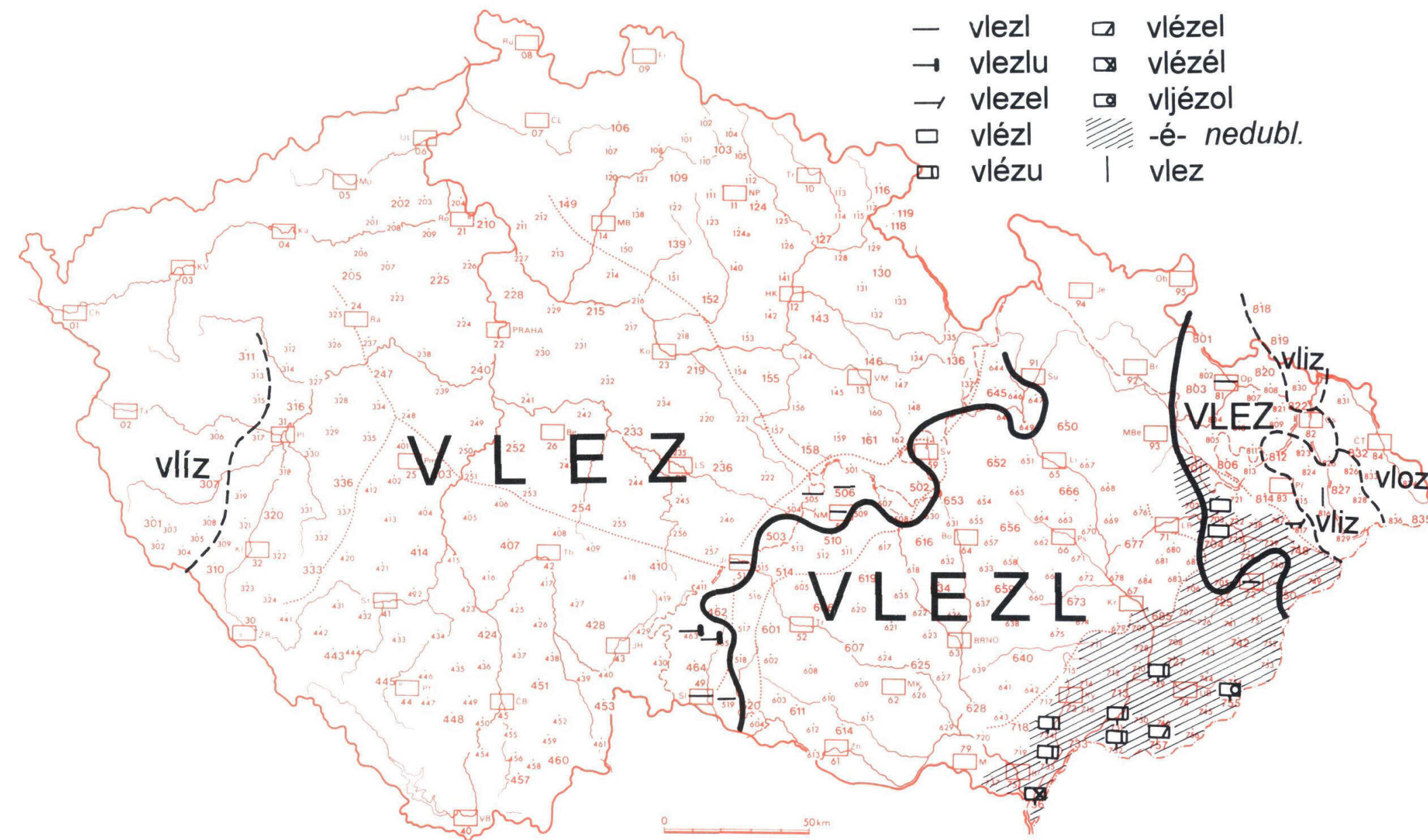
- se**dl**ka > se**∅l**ka
- smrte**dl**ná > smrte**∅l**ná

5. včlenění vokálu

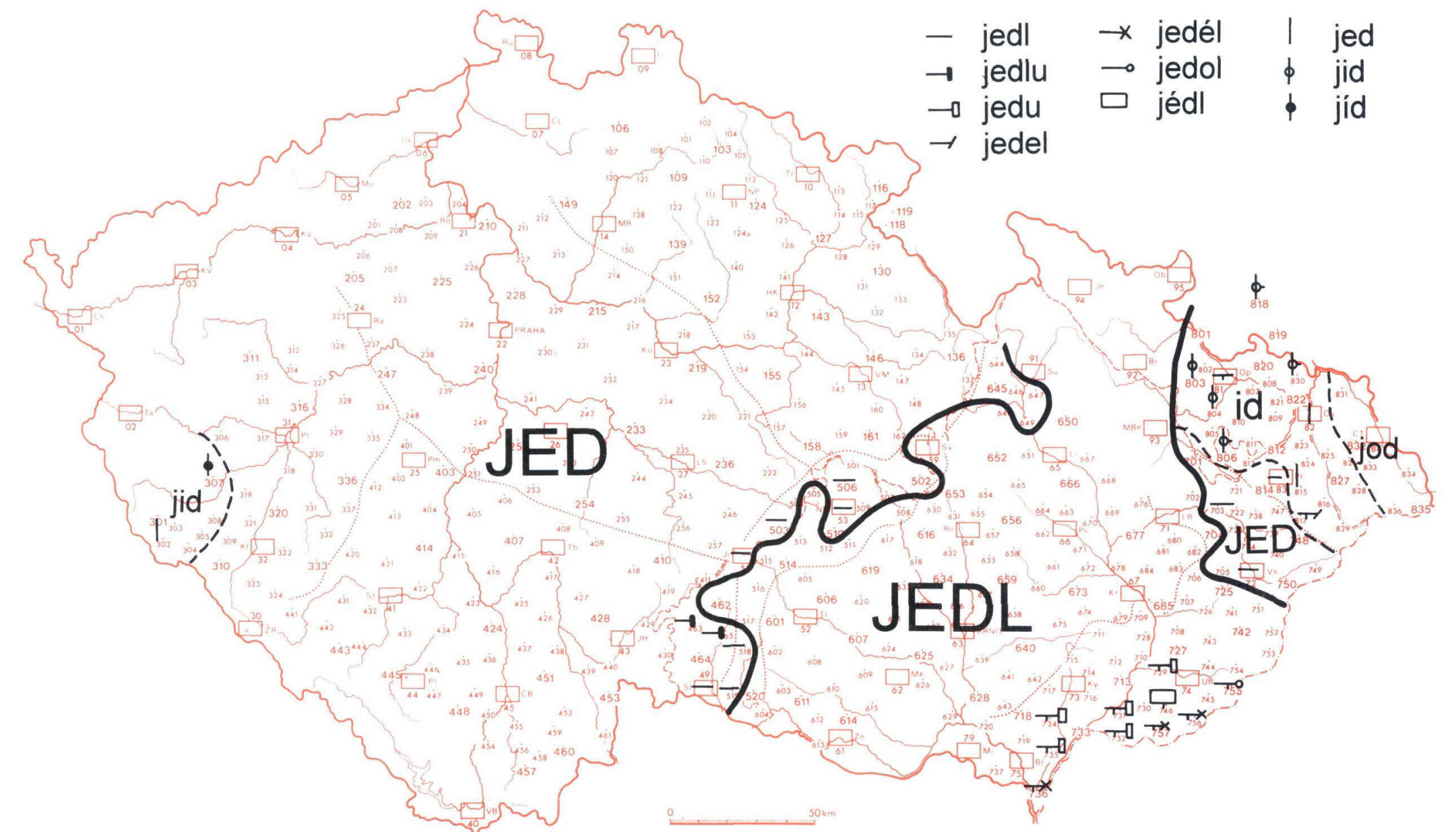
- bid**l**ko > bid**é**lko
- nes**l** > nes**é**l
- se**dm** > se**dum**

vývoj likvid /r l/

ostatní likvidy v souhláskovém okolí

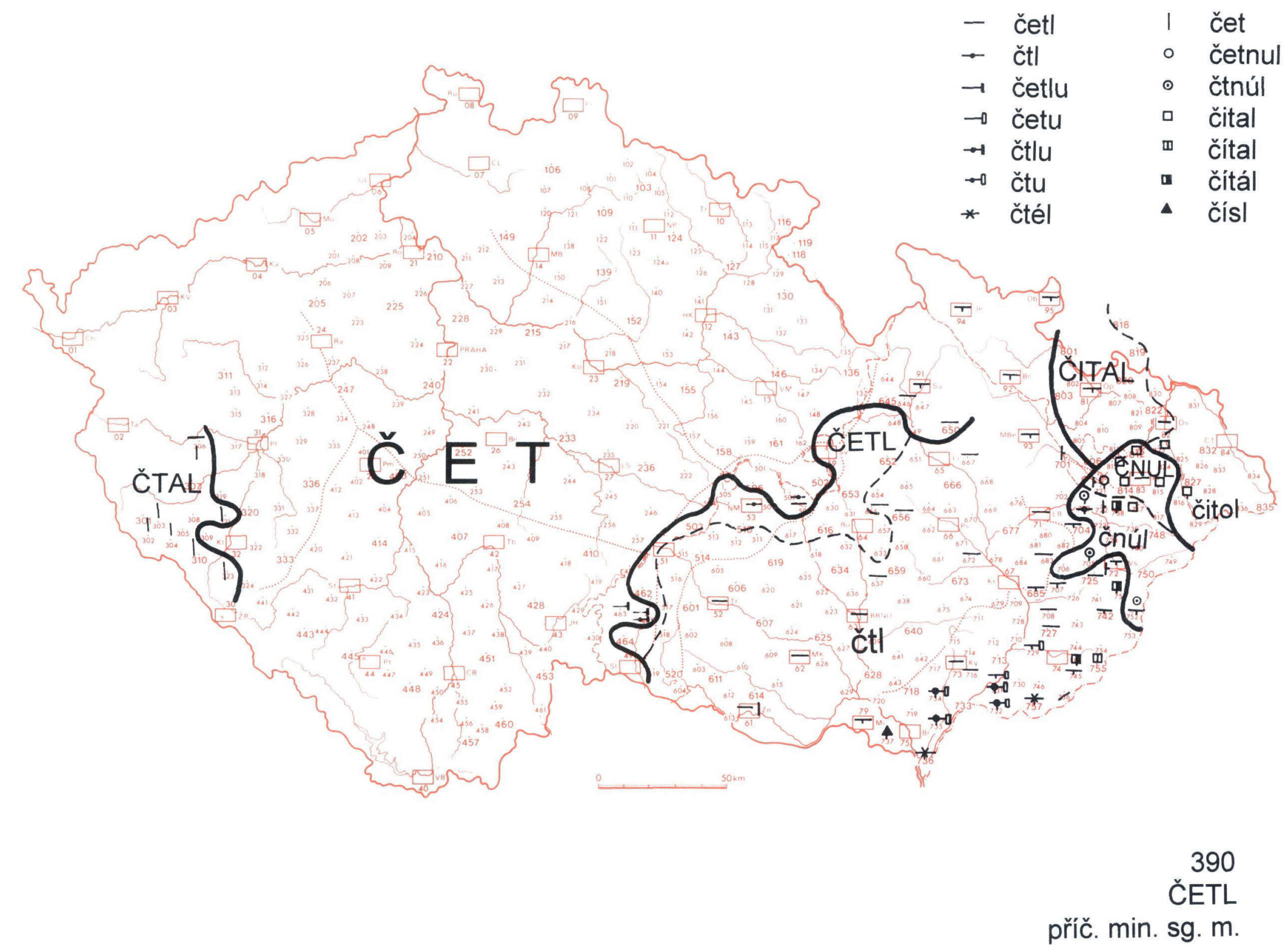
384
VLEZL
příč. min. sg. m.

385
JEDL
příč. min. sg. m.

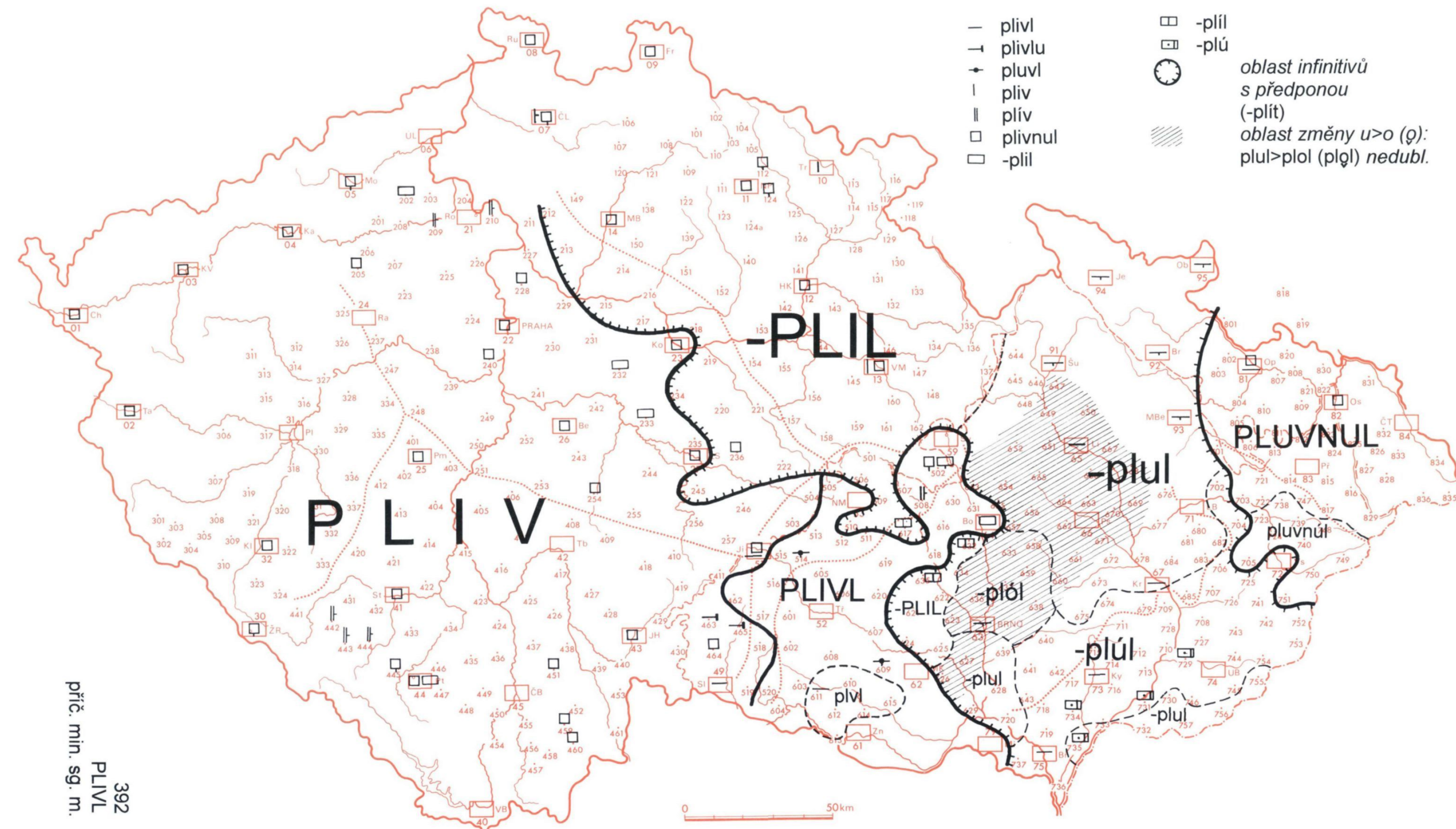
vývoj likvid /r l/

ostatní likvidy v souhláskovém okolí

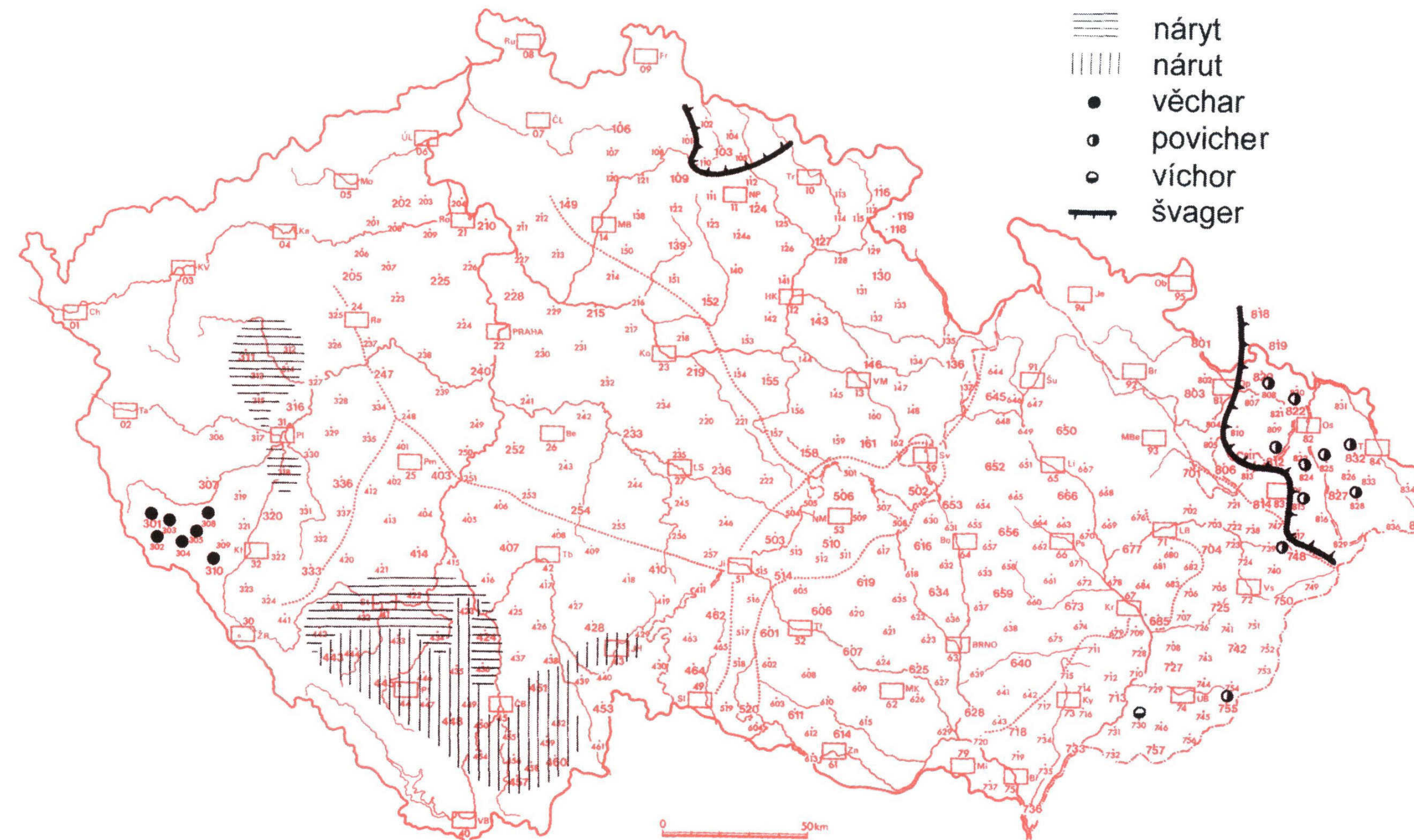
vývoj likvid /r l/

ostatní likvidy v souhláskovém okolí

vývoj likvid /r l/

ostatní likvidy v souhláskovém okolí

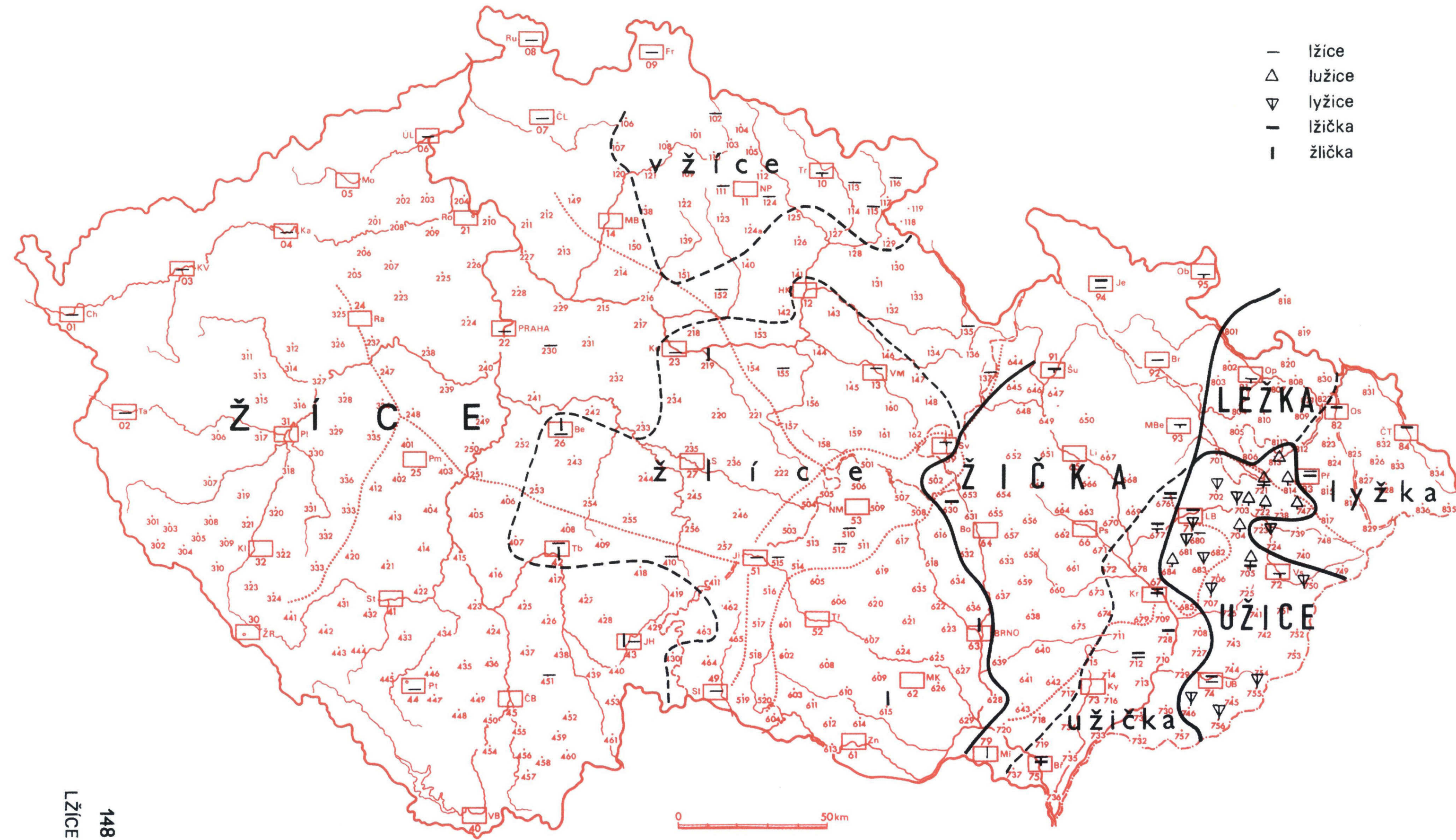
99

- a) NÁRT
- b) (PO) VICHR
- c) ŠVAGR
- r sonans

vývoj likvid /r l/

nč. lžíce

hláskové změny

1000–1400

- 11. st. dz' > z'
- 12. st. pračeské depalatalizace
- 12.–13. st. přehláska 'a > 'ä > 'ě
- 12.–13. st. g > h
- 13. st. asibilace a vznik /ř/
- 13. st. změna l'ě > le
- 2. pol. 14. st. přehlásky 'u > 'i, 'o > 'ě
- stč. pobočné slabiky a vývoj /r l/
- stč. změny hlásek v proudu řeči**
- 13.–14. st. hlavní historická depalatalizace

změny hlásek v proudu řeči

od 13. st.

- **asimilace způsobu artikulace**
  - ničs > nic | č = tš, c = ts: nitšs > nits
- **disimilace**
  - w_{PREP} + [pbmw].* > u
  - w Prahu > u Prahu
  - úfaji [u Bóh]_{ASG}
- **apokopa**
  - úfat'i > úfat'∅ → úfat
  - dělají > dělaj∅
  - ničso (ni-čso) > ničse > ničs∅
- **metateze**
  - inhed > ihned
  - povraz > provaz
  - malženství > manželství
- **kontrakce II**
  - a on > an (volám, an mi neotpovie)

příště

- **cvičení**
  - transliterace v Peru <<https://pero-ocr.fit.vutbr.cz/>> (vlastní zařízení, pokud možno)
- **výklad**
  - hláskové změny od r. ~1400